

10.2.3 Derivace elementárních funkcí I

Předpoklady: 10202

Shrnutí z minulé hodiny:

Chceme znát jakým způsobem se mění hodnoty funkce $y = f(x)$ v bodě x_0 .

přibližná hodnota změny $\frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x}$

presnost výpočtu se bude zvětšovat, když se Δx bude zmenšovat $\Rightarrow$ nekonečně přesný

výsledek: $\lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x} = \text{derivace funkce } f \text{ v bodě } x_0$.

Definice:

Je dána funkce f definovaná v jistém okolí bodu x_0 . Existuje-li vlastní limita

$\lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x}$ nazýváme ji derivací funkce f v bodě x_0 a značíme ji symbolem $f'(x_0)$.

Různé druhy zápisu:

- $f'(x_0) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x}$ - náš základní zápis
- $f'(x_0) = \lim_{x \rightarrow x_0} \frac{f(x) - f(x_0)}{x - x_0}$ (protože platí $\Delta x = x - x_0$)
- $f'(x_0) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta y}{\Delta x}$ (protože platí $\Delta y = f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)$)

Poznámka: Často se také používá zápis $f'(x_0) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta y}{\Delta x} = \frac{dy}{dx}$, kde dy a dx označují nekonečně malé změny proměnných y a x .

Př. 1: Urči derivaci funkce $y = x^2$ v bodě x_0 .

Dosadíme do vzorce:

$$f'(x_0) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{(x_0 + \Delta x)^2 - x_0^2}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{x_0^2 + 2x_0\Delta x + (\Delta x)^2 - x_0^2}{\Delta x}$$

$$f'(x_0) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{2x_0\Delta x + (\Delta x)^2}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} 2x_0 + \Delta x = 2x_0$$

U předchozí příkladu jsme počítali derivaci v obecném bodě x_0 , nedosazovali jsme konkrétní čísla. Získali jsme tak obecný vztah, do kterého můžeme za x_0 dosazovat konkrétní čísla, která nás zajímají.

Př. 2: Urči podle předchozího vztahu derivace funkce $y = x^2$ v bodech $-2; 0, 1, 3$. Porovnej výsledky s grafem funkce $y = x^2$.

Stačí dosazovat do vztahu $f'(x_0) = 2x_0$:

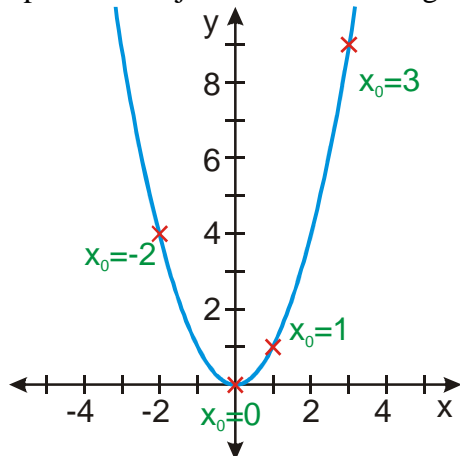
$x_0 = -2$: $f'(-2) = 2(-2) = -4 \Rightarrow$ funkce $y = x^2$ v bodě -2 klesá

$x_0 = 0$: $f'(0) = 2(0) = 0 \Rightarrow$ funkce $y = x^2$ v bodě 0 neklesá ani neroste

$x_0 = 1$: $f'(1) = 2(1) = 2 \Rightarrow$ funkce $y = x^2$ v bodě 1 roste

$x_0 = 3$: $f'(3) = 2(3) = 6 \Rightarrow$ funkce $y = x^2$ v bodě 3 roste více než v bodě 1

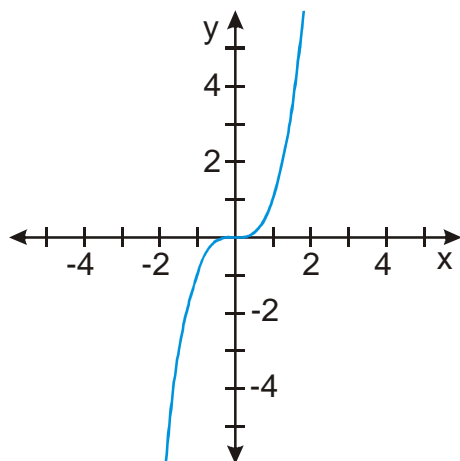
Spočtené údaje dobře souhlasí s grafem:

Na výraz $2x_0$, do kterého jsme dosazovali při výpočtech derivací v bodě se můžeme dívat jako na předpis funkce, jejíž hodnoty udávají hodnotu derivace v bodě. Takovou funkci značíme y' nebo $f'(x)$ a mluvíme o ní jako o derivaci funkce y .

Funkce $y' = f'(x)$ může mít opět derivaci. Této funkci pak říkáme **druhá derivace funkce** $y = f(x)$ a značíme ji $y'' = f''(x)$.

Př. 3: Načrtni graf funkce $y = x^3$ a odhadni velikost její derivace v bodě 0 . Poté vypočti tuto derivaci pomocí vzorce.

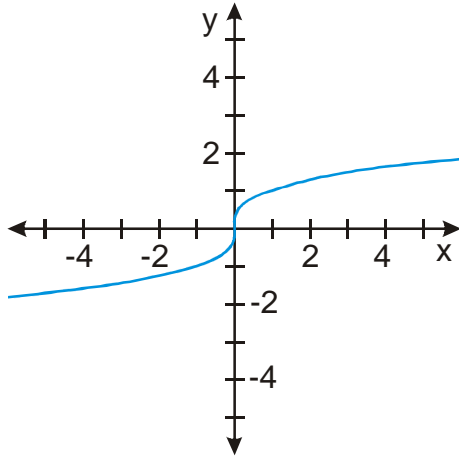

Kolem nuly je graf funkce vodorovný $\Rightarrow$ mělo by platit $f'(0) = 0$.

Dosadíme do vzorce:

$$f'(x_0) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{(0 + \Delta x)^3 - 0^3}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\Delta x^3}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \Delta x^2 = 0$$

Př. 4: Načrtni graf funkce $y = \sqrt[3]{x}$ (s definičním oborem R) a odhadni velikost její derivace v bodě 0. Poté vypočti tuto derivaci pomocí vzorce.

Kolem nuly je graf funkce svislý $\Rightarrow$ mělo by platit $f'(0) = +\infty$ (v okolí nuly je funkce rostoucí a tedy s kladnou derivací).

Dosadíme do vzorce:

$$f'(x_0) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\sqrt[3]{0 + \Delta x} - \sqrt[3]{0}}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{\sqrt[3]{\Delta x}}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{1}{\sqrt[3]{\Delta x^2}} = +\infty$$

Předchozí derivace je příkladem nevlastní derivace funkce v bodě.

Stejně jako u spojitosti můžeme definovat jednostranné derivace funkce v bodě:

Nechť funkce f je definována v jistém levém, resp. pravém okolí bodu x_0 .

- **Existuje-li** $\lim_{\Delta x \rightarrow 0^-} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x}$ **nazýváme ji derivací funkce f v bodě x_0 zleva.**
- **Existuje-li** $\lim_{\Delta x \rightarrow 0^+} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x}$ **nazýváme ji derivací funkce f v bodě x_0 zprava.**

Podobně jako u spojitosti definujeme derivace v intervalu:

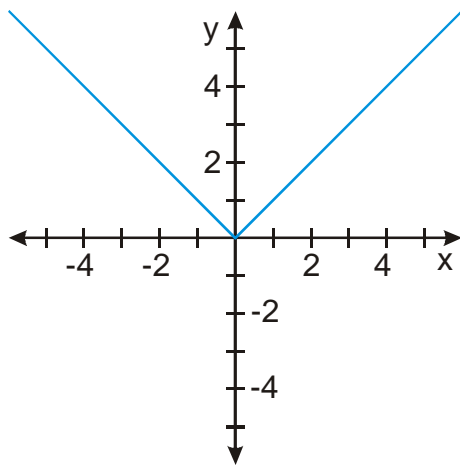
Funkce f má v intervalu $(a; b)$ derivaci, jestliže má derivaci v každém bodě $x \in (a; b)$.

Funkce f má v intervalu $\langle a; b \rangle$ derivaci, jestliže má derivaci v každém bodě $x \in (a; b)$ a v bodě a má derivaci zprava a v bodě b má derivaci zleva.

Existence derivace souvisí se spojitostí funkce:

Má-li funkce f v bodě x_0 derivaci, je v tomto bodě spojitá.

Př. 5: Na obrázku grafu funkce $y = |x|$ demonstřuj, že neplatí věta: „Je-li funkce f v bodě x_0 spojitá, má v tomto bodě derivaci“ (obrácená k větě předcházející).

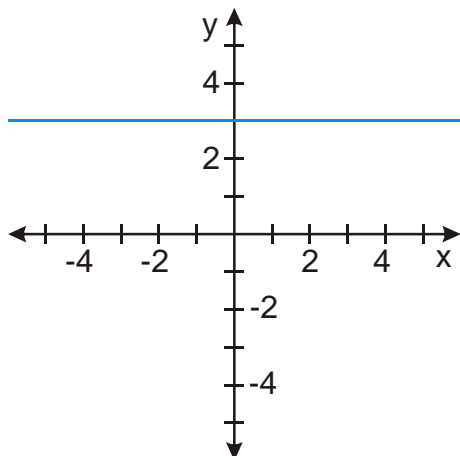

Neplatnost věty vyplývá ze situace v okolí bodu 0. V bodě 0 je funkce spojitá, ale nemá derivaci, protože sklon z obou stran je různý a jednostranné derivace se sobě nerovnjají.

Ted' začneme hledat vzorce pro derivace jednotlivých funkcí.

Pedagogická poznámka: Největší problém ve všech následujících příkladech nedělá studentům dosazení do limity pro derivaci nebo její výpočet, ale dosazení do předpisu funkce a výpočet výrazů $f(x_0 + \Delta x)$ a $f(x_0)$.

Př. 6: Nakresli graf libovolné konstantní funkce $y = c$. Podle grafu odhadni funkci, která je její derivací. Urči tuto funkci pomocí vzorce pro výpočet derivace v bodě.

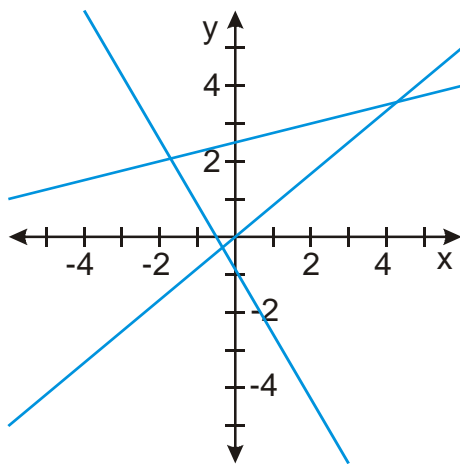
Hodnoty funkce se nemění $\Rightarrow$ derivace by měla být nulová (funkce $y = 0$)

$$f(x_0 + \Delta x) = c$$

$$f(x_0) = c$$

$$f'(x_0) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{c - c}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{0}{\Delta x} = 0$$

Př. 7: Nakresli graf několika různých lineárních funkcí $y = ax + b$. Podle grafu odhadni jaké vlastnosti musí mít funkce, která je její derivací. Urči tuto funkci pomocí vzorce pro výpočet derivace v bodě.

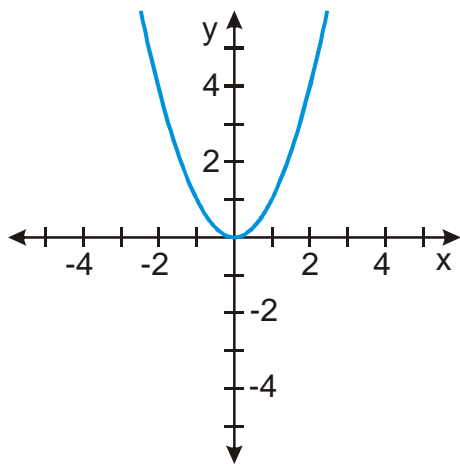
Hodnoty funkce se mění, změna závisí na parametru a (určuje sklon přímky) $\Rightarrow$ derivace by měla záviset na a a neměla by záviset na x (sklon přímky je všude stejný)

$$f(x_0) = ax_0 + b$$

$$f(x_0 + \Delta x) = a(x_0 + \Delta x) + b$$

$$f'(x_0) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{a(x_0 + \Delta x) + b - (ax_0 + b)}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{a\Delta x}{\Delta x} = a$$

Př. 8: Nakresli graf kvadratické funkce $y = x^2$. Podle grafu odhadni jaké vlastnosti musí mít funkce, která je její derivací. Urči tuto funkci pomocí vzorce pro výpočet derivace v bodě.

Pro záporná x hodnoty funkce klesají ($\Rightarrow$ záporné hodnoty derivace)

Pro kladná x hodnoty funkce rostou ($\Rightarrow$ kladné hodnoty derivace)

$\Rightarrow$ derivace se mění a měla by být závislá na bodě x_0

$$f(x_0 + \Delta x) = (x_0 + \Delta x)^2 = x_0^2 + 2x_0\Delta x + \Delta x^2$$

$$f(x_0) = x_0^2$$

$$f'(x_0) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{f(x_0 + \Delta x) - f(x_0)}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{(x_0 + \Delta x)^2 - x_0^2}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{x_0^2 + 2x_0\Delta x + (\Delta x)^2 - x_0^2}{\Delta x}$$

$$f'(x_0) = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} \frac{2x_0\Delta x + (\Delta x)^2}{\Delta x} = \lim_{\Delta x \rightarrow 0} 2x_0 + \Delta x = 2x_0$$

$\Rightarrow$ derivací funkce $y = x^2$ je funkce $y = 2x$

Př. 9: Petáková:

strana 155/cvičení 17 f_3, f_8, f_{10}

strana 155/cvičení 17 g_2, f_8

Shrnutí: